

werk (Jacqueline Vel en Laurens Veldhuizen) kreeg vooral in de laatste decennia aandacht en richtte zich met name op verbetering van de landbouw.

Dit tweede deel laat duidelijk zien, dat in de relatie veel meer gebeurd is dan alleen de verandering van geloof: het accepteren van de wereldgodsdiens was slechts een aspect van een groter proces van verandering, begonnen met de 'pacificatie' van 1901-1912 (pagina 12 laat zich bijna lezen als een litanie van 'zegeningen van het kolonialisme'!) en voortgezet in het ontwikkelingswerk onder de Indonesische republiek, ook al komen we de ambtenaren daarvan nauwelijks tegen in dit boek.

Sommige boeken lenen zich er voor om van achter naar voren gelezen te worden. Misschien moet dat met dit boek ook wel gebeuren. In het laatste hoofdstuk bespreken antropoloog Jacqueline Vel en missioloog Pieter Holtrop drie Sumbanese afwijkingen van de praktijk die ze van zendelingen leerden: de terugkeer naar de gewoonte om doden niet op een grote begraafplaats, maar op het eigen erf te begraven; samenwonen vóór de formele huwelijkssluiting; dopen van niet-volwassen schoolkinderen. In dit kader wordt geconcludeerd, dat 'de *marapu*-religie niet in staat zal zijn zich te handhaven..' [238], terwijl tevens naar een formulering wordt gezocht, waardoor elementen van deze religie of adat toch als contextualisatie in het christendom kunnen worden opgenomen. Dit laatste hoofdstuk geeft aan dat het denkbeeld om het boek te concentreren op het thema van een relatie 'van zeer unieke aard' (60) ofwel de 'speciale band' (80) toch niet zo gelukkig was. Die relatie staat in het boek dan ook slechts in zoverre centraal, dat het echte thema, de ontwikkeling van protestants christendom op Sumba, met uitzondering van de bijdrage van de Sumbanees Yewangoe, vooral door Nederlandse Gereformeerden wordt beschreven met onderbelichting van 'de gewone mensen op Sumba' (227). De auteurs hebben echter allen niet alleen via de archieven en de bronnenpublicatie van Van den End, maar ook vanuit de eigen ervaringen, zo'n grondige kennis van die ontwikkelingen, dat dit werk een belangrijke bijdrage is geworden aan een nog verder te ontwerpen geschiedenis van

religieuze verandering in Sumba.
Karel Steenbrink

¶ **George Harinck & Hans Krabbendam (red.), *Sharing the Reformed Tradition. The Dutch-North American Exchange, 1846-1996*, VU Studies on Protestant History, 2, Amsterdam, 1996. 188 blz. ISBN 90-5383-519-9. f 49,50.**

De voorliggende bundel is de neerslag van een internationaal symposium onder dezelfde titel, onder auspiciën van het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlandse Protestantisme en het Roosevelt Study Center gehouden op 15 november 1996.

De bundel brengt acht voordrachten samen, waarvan de eerste zes betrekking hebben op de relatie tussen de gereformeerde traditie in de Verenigde Staten en in Nederland van ca. 1830 tot 1930. Duidelijk wordt dat er van 'exchange' weinig sprake was. '...the Calvinists never excelled in developing tight international networks to foster their common outlook', constateren beide redacteurs reeds in de derde regel van hun inleiding; en misschien moeten we zelfs bij die 'common outlook' vragen stellen. Abraham Kuyper, die Amerika en het Amerikaanse calvinisme in geïdealiseerde vorm aan zijn Nederlandse lezers ten voorbeeld stelde, blijkt bij nader onderzoek door James D. Bratt (*Abraham Kuyper, American History, and the Tensions of Neo-Calvinism*, 97-114) weinig van het Amerikaanse calvinisme te hebben begrepen. Ook uit de uiteenzetting van Harinck over V. Hepps bezoeken aan Amerika in de jaren twintig van onze eeuw blijkt hoe weinig invloed de Nederlandse gereformeerde theoloog kon uitoefenen op het verloop van Amerikaanse broedertwisten (*Valentijn Hepp in America: Attempts at International Exchange in the 1920s*, 115-138). Niettemin voelde de Amerikaanse Dutch Reformed Church zich zeer Nederlands. Onder leiding van onder meer A.C. van Raalte waren zij welbewust als groep naar de Verenigde Staten geëmigreerd en wensten zij zich